Урок. Прикметник і його граматичні форми

Комбінований урок засвоєння нових знань і формування мовленнєвих умінь · 45 хв

«Варто лише уважніше, прискіпливіше ставитися до того, як ми говоримо, щоб висловлюватися дедалі правильніше.» — Г. Сюта

Проблемне питання уроку: Чому той самий прикметник у різних словосполученнях має різні властивості і як це впливає на його форми, наприклад на ступені порівняння?

Мета

Знаннєві	Діяльнісні	Ціннісні
• Учень/учениця називає три розряди прикметників за значенням і записує по два приклади до кожного • Учень/учениця називає форми вищого й найвищого ступенів порівняння, проста і складена, та записує приклади • Учень/учениця розрізняє повні й короткі, стягнені й нестягнені форми та наводить приклади	• Учень/учениця визначає розряд прикметника за значенням у словосполученні й пояснює перехід відносного прикметника в якісний • Учень/учениця утворює ступені порівняння якісних прикметників і знаходить ті, що ступенів не мають • Учень/учениця утворює присвійні прикметники від імен і назв тварин та знаходить і виправляє помилки в ступенюванні	• Учень/учениця усвідомлює значення мовної норми для точного й переконливого мовлення та готовий/готова ставитися до власного мовлення уважніше

Базові поняття і терміни

прикметник, якісні, відносні та присвійні прикметники, ступені порівняння, проста й складена форми ступеня, повна й коротка форми, стягнена й нестягнена форми.

Форми роботи

- Фронтальна бесіда й мозковий штурм на актуалізації
- Робота з текстом підручника (§ 60–62) із заповненням таблиці розрядів
- Робота в парах зі схемою ступенів порівняння
- Спостереження за прикладами з питаннями
- Редагування речень із помилками

Обладнання та реактиви

- Підручник «Українська мова» для 10 класу (Караман), § 60–62
- Мультимедійний проектор і слайди з таблицею розрядів та схемою ступенів порівняння
- Тлумачний словник української мови (паперовий) на кожну пару
- Картки з реченнями, що містять помилки ступенювання, по одній на пару

Демонстрації

- Слайд зі словосполученнями вишневий сік і вишнева хустка, срібна ложка і срібна голова — Помічаємо, що однакове слово змінює розряд залежно від значення
- Таблиця розрядів із питаннями та прикладами гучна слава, дерев’яний стіл, батькова шапка — Помічаємо, що розряд залежить від того, як виражено ознаку
- Схема ступенів порівняння з прикладами веселий, веселіший, найвеселіший і вагомий, більш вагомий, найбільш вагомий — Помічаємо, що є проста й складена форми з різною будовою
- Слайд із реченнями «Вона розумніше своєї сестри» та «Ця зустріч з актрисою була самою найкращою» — Помічаємо невдалу форму порівняння та зайве слово «самою» при найвищому ступені
- Рядки Т. Шевченка «Гори мої високії» й Лесі Українки «Літо краснеє минуло» — Помічаємо нестягнені закінчення, що надають мові поетичності

Міжпредметні зв'язки

- Українська література — прикметники-епітети та нестягнені форми в поезії Т. Шевченка й Лесі Українки («Гори мої високії», «Літо краснеє минуло»)
- Культура мовлення — редагування речень із помилковим ступенюванням прикметників

Місце уроку в темі

Попередній урок: Попередній урок був присвячений іменнику, його роду, відмінам і правилам закінчень (Караман, § 57).

Наступний урок: Наступний урок присвячений складним прикметникам, правопису н і нн у суфіксах та морфологічному розбору прикметника.

Безпека

- Пересуватися класом лише на сигнал учителя під час об’єднання в пари, сумки тримати під партою, щоб не загромаджувати прохід

- Мультимедійний проектор і ноутбук вмикає й вимикає лише вчитель, учням не торкатися кабелів і розеток
- Паперові словники й підручники тримати на парті не більше ніж по два на пару, не складати їх стопкою на краю парти
- Телефони під час уроку лежать екраном донизу, а перевірку слів в інтернеті виконують лише на сторінці словника, яку назвав учитель

Структура уроку

1. Організаційний момент — 1 хв
2. Актуалізація — 5 хв
3. Мотивація — 3 хв
4. Вивчення нового — 21 хв
5. Закріплення — 9 хв
6. Рефлексія — 4 хв
7. Домашнє завдання — 2 хв

Хід уроку

Організаційний момент 1 хв

Учитель: Вітається, перевіряє готовність до уроку, оголошує тему, записує її на дошці.

Учні: Вітаються, готують підручник, зошит і ручку, записують число й тему.

Учитель коротко повідомляє, що сьогодні клас працюватиме з прикметником і шукатиме відповідь на проблемне питання, яке з’явиться за кілька хвилин.

Актуалізація 5 хв

Учитель: Проводить мозковий штурм, зачитує запитання по черзі, дає на кожне хвилину, перевіряє відповіді вибірково.

Учні: Кожен письмово відповідає в зошиті одним рядком, потім звіряє свою відповідь із правильною.

1. Якого роду іменники біль і дріб? Очікувана відповідь. чоловічого, тому правильно говорити «сильний біль» і «розділити перший дріб на другий». 2. До якої відміни належать іменники курча, кошеня, ім’я? Очікувана відповідь. до четвертої. 3. Як змінюються іменники? Очікувана відповідь. за відмінками й числами, а рід у них сталий. 4. Які закінчення має родовий відмінок однини іменників чоловічого роду другої відміни? Очікувана відповідь. «-а (-я)» або «-у (-ю)». 5. На які питання відповідає прикметник, який ви вже знаєте з попередніх класів? Очікувана відповідь. який? яка? яке? які? чий? чия? чиє? чиї?

Мотивація 3 хв

Учитель: Показує на слайді три групи слів із протиріччям і ставить проблемне питання.

Учні: Читають слова, висловлюють припущення двома-трьома репліками.

На слайді подано словосполучення вишневий сік і вишнева хустка, срібна ложка і срібна голова, ведмежа шуба і ведмежа послуга. Учитель питає, чи однаково ведуть себе однакові за коренем слова. Потім ставить проблемне питання уроку. Чому той самий прикметник у різних словосполученнях має

різні властивості і як це впливає на його форми, наприклад на ступені порівняння? Очікувана відповідь на цьому етапі така. Учні припускають, що важливе значення слова в конкретному словосполученні.

Вивчення нового

21 хв

Учитель: Керує трьома активностями, демонструє слайди поруч із поясненням, ставить спрямовувальні запитання, перевіряє таблиці й схеми.

Учні: Працюють із текстом підручника, заповнюють таблицю та схеми в парах, спостерігають за прикладами й формулюють правила.

Активність 1. Робота з текстом підручника, § 60, с. 150–151 (6 хв). Учні читають про ознаки й розряди прикметників (Караман, с. 150–151). Запитання. Що називає прикметник і на які питання відповідає? Очікувана відповідь. ознаку предмета; який? яка? яке? які? чий? Учні заповнюють таблицю з колонками розряд, питання, значення, приклад. Якісні виражають ознаку безпосередньо, наприклад гучна слава, теплий день. Відносні виражають ознаку через відношення до іншого предмета, наприклад дерев'яний стіл, сонячний день. Присвійні виражають належність людині чи тварині, наприклад батькова шапка, орлине крило. Продукт активності. Заповнена таблиця розрядів. Учитель показує слайд зі словосполученнями вишневий сік і вишнева хустка та пояснює, що відносні прикметники на основі переносних значень можуть переходити в якісні й називаються відносно-якісними (Караман, с. 151). Присвійні прикметники теж можуть переходити в інші розряди, як у прикладах ведмежа голова, ведмежа шуба, ведмежа послуга. Прикметники у складі фразеологізмів і термінологічних назв, як-от дамоклів меч, гордіїв вузол, значення присвійності не виражають. Активність 2. Спостереження й схема в парах, § 61, с. 154–155 (7 хв). Учні порівнюють рядки веселий, веселіший, найвеселіший і вагомий, більш вагомий, найбільш вагомий (Караман, с. 154). Запитання. Що спільного й відмінного в цих слів? Очікувана відповідь. у першій групі зміна відбувається за допомогою суфіксів «-іш-», «-ш-», а в другій додаються слова «більш» або «менш»; найвищий ступінь простої форми утворюється додаванням «най-» до вищого. Правило. Вищий ступінь простої форми, основа плюс «-іш-» чи «-ш-», наприклад довгий, довший, важкий, важчий; складена форма, «більш» чи «менш» плюс початкова форма, наприклад вдалий, менш вдалий. Найвищий ступінь простої форми, «най-» плюс вищий ступінь, наприклад спритніший, найспритніший; складена форма, «найбільш» чи «найменш» плюс початкова форма, наприклад складний, найбільш складний. Винятки. Не мають ступенів назви кольорів, що перейшли з відносних, як-от кремовий, шоколадний, вишневий; назви масті коней, як-от вороний, буланий, карий; прикметники абсолютної ознаки, як-от сліпий, босий, мертвий; складні, як-от чорнобокий, білосніжний; слова з вираженою мірою, як-от низенький, препоганий, голубуватий; терміни, як-от старша медсестра. Типові помилки. Подвійне ступенювання, наприклад «найбільш характерніша», та неправильний зв'язок із займенником, наприклад «вона розумніше своєї сестри». Продукт активності. Схема утворення ступенів і список слів без ступенів. Активність 3. Складання схеми форм, § 62, с. 156–159 (8 хв). Учні читають про повні й короткі форми (Караман, с. 156–157) і заповнюють схему. Повні форми мають відмінкові закінчення, наприклад веселий, весела, веселі. Коротких форм мало, наприклад рад, повен, зелен, красен, славен; вони незмінні й у реченні часто є частиною складеного присудка. Стягнені форми, добра, добре, є нормативними в усіх стилях. Нестягнені, веселая, веселеє, веселії, веселую, трапляються у фольклорі, поезії та усному мовленні й стилістично обмежені, наприклад «Гори мої високії». Присвійні прикметники творяться так (Караман, с. 158–159). Від іменників першої відміни, назв людей, додаємо «-ин-» (Ольга, Ольжин; мачуха, мачушин), а якщо основа закінчується на [й], додаємо «-їн-» (Софія, Софіїн; Марія, Маріїн). Від іменників другої відміни додаємо «-ів-» (Петро, Петрів; батько, батьків). Від назв тварин додаємо «-ин-», «-ач-» (-яч-) тощо (бджола, бджолиний; вовк, вовчий; ведмідь, ведмежий). Продукт активності. Схема форм прикметника.

Закріплення

9 хв

Учитель: Організовує виконання чотирьох завдань, перевіряє фронтально.

Учні: Виконують завдання письмово в зошиті, звіряються з відповідями.

Рефлексія 4 хв
Учитель: Пропонує прийом «Відповідь на питання» та усну частину, підбиває підсумок.
Учні: Письмово відповідають на проблемне питання, решту говорять усно.

Домашнє завдання 2 хв
Учитель: Оголошує й коментує домашнє завдання.
Учні: Записують у щоденник базове завдання й обирають завдання за вибором.

Завдання для закріплення

1. Визначте розряд прикметників за значенням. Слова гучна слава, дерев'яний стіл, батькова шапка, срібна голова.
Відповідь: Гучна слава якісний прикметник, бо ознака виражена безпосередньо. Дерев'яний стіл відносний, бо ознака названа через матеріал. Батькова шапка присвійний, бо вказує на належність. Срібна голова відносно-якісний, бо відносний прикметник на основі переносного значення став якісним.

2. Утворіть форми вищого й найвищого ступенів, просту й складену, від прикметників веселий, довгий, тонкий, важкий. Потім серед слів вишневий, вороний, сліпий, білястий, мудрий знайдіть ті, що ступенів порівняння не мають.
Відповідь: Веселий, веселіший, найвеселіший; більш веселий, найбільш веселий. Довгий, довший, найдовший. Тонкий, тонший, найтонший. Важкий, важчий, найважчий. Ступенів не мають вишневий (колір, що перейшов з відносних), вороний (масть коней), сліпий (абсолютна ознака), білястий (безвідносний вияв ознаки), а мудрий має ступені, мудріший, наймудріший.

3. Утворіть присвійні прикметники від слів мачуха, Марія, батько, ведмідь.
Відповідь: Мачушин, Маріїн, батьків, ведмежий.

4. Знайдіть і виправте помилки. 1. Комп'ютеризація найбільш характерніша ознака нашого часу. 2. Ця зустріч з актрисою була самою найкращою у моєму житті. 3. Вона розумніше своєї сестри.
Відповідь: 1. Найхарактерніша ознака або найбільш характерна ознака, бо ступінь виражено двічі. 2. Найкращою у моєму житті, бо слово «самою» зайве при найвищому ступені. 3. Вона розумніша за свою сестру, бо маємо порівняння двох осіб і потрібна форма жіночого роду.

Диференціація

Сильним: Доберіть до прикметників скляний і кам'яний по два словосполучення, у першому прикметник відносний, у другому якісний, і поясніть, як змінилося значення. Складіть одне речення з відносно-якісним прикметником.

Підтримка: Опора для визначення ступенів. Спочатку питаємо, чи є в слова ступені (колір, масть, абсолютна ознака виключаються). Далі беремо основу, додаємо «-іш-» чи «-ш-» для вищого ступеня й ставимо «най-» для найвищого. Зразок на іншому прикладі.

Спритний, спритніший, найспритніший; складена форма більш спритний, найбільш спритний.

Домашнє завдання

Базове: Опрацювати § 60–62 (Караман, с. 150–160). Виконати вправу 429 (виписати прикметники й визначити розряди за значенням) та вправу 438 (знайти якісні прикметники, визначити ступінь порівняння).

За вибором: На вибір вправа 448 (замінити словосполучення синонімічними «прикметник + іменник», виділити суфікси й закінчення) або вправа 441 (виписати 5–6 речень із прикметниками вищого й найвищого ступенів про досягнення українців).

Рефлексія

Прийом «Відповідь на питання». Письмово, одним-двома реченнями, учні відповідають на проблемне питання уроку, наприклад пояснюють, чому прикметник теплий у словосполученні теплий день має ступені порівняння, а прикметник дерев’яний у словосполученні дерев’яний стіл не має. Решту говорять усно, закінчуючи речення «Сьогодні я зрозумів/зрозуміла, що…» і «Мені ще варто повторити…».

Історична довідка

Б. Антоненко-Давидович зауважував, що проста й складена форми ступенювання прикметників паралельні, проте українська художня література й жива народна мова здебільшого віддавали перевагу простій. Нестягнені форми, як-от «веселая», «веселії», у сучасному мовленні стилістично обмежені й відтворюють національно забарвлену мовленнєву минувшину (Караман, с. 155–157).

Джерела:

- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 149, 150
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 150
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 150, 151
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 151
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 151, 152
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 152
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 152, 153
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 153
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 153, 154
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 154
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 154, 155
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 155, 156
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 156, 157
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 157
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 157, 158

- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 158, 159
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 159
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 159, 160
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 160
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 160, 161, 162
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 162
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 162, 163
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 163
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 163, 164
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 164
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 164, 165